

AZƏRBAYCAN UNIVERSİTETLƏRİNDƏ ELMI FƏALİYYƏTİN İNKİŞAFINA DAİR DÖVLƏT SİYASƏTİNİN YENİ PRIORİTETİ

Bəyalı Ataşov,

Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin

Elm və innovasiyalar üzrə prorektoru,

Əməkdar elm xadimi, iqtisad elmləri doktoru, professor

e-mail: bayali.atashov@mail.ru

<https://doi.org/10.30546/2706-7858.2025.2.006>

UOT: 001; 37

Xülasə. Məqalədə Azərbaycanın elm sahəsində dövlət siyasətinin yeni prioriteti çərçivəsində müasir çağırışlar və öndə olan məqsədlərin öyrənilməsi, həmçinin dünya təcrübəsi kontekstində ölkə universitetlərində elmi fəaliyyətlə bağlı problemlərin aşkar edilməsi və onların həll edilməsi istiqamətində təkliflərin irəli sürülməsi əsas məqsəd kimi göstərilmişdir. Həmçinin məqalədə ali təhsildə müasir dövrün tələblərinə uyğun, milli iqtisadiyyatın inkişaf xüsusiyyətlərinə adekvat olan tədris, elmi-tədqiqat və innovasiyaların səmərəliliyinin artırılması istiqamətində tövsiyə və təkliflər, eləcə də iqtisadçı alimlərin Azərbaycanın elm sahəsində dövlət siyasətinin institusional inkişafı problemlərinə həsr olunmuş elmi əsərlərində irəli sürülən fikirlər öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: müasir universitetlər, tədqiqat müəssisələri, “təhsil-elm-innovasiya” triadası, tədqiqat universiteti, kommersiyalaşma trendi, dövlətin elm siyasəti.

Key words: modern universities, research institutions, "education-science-innovation" triad, research university, commercialization trend, state science policy.

Ключевые слова: современные университеты, научно-исследовательские институты, триада «образование-наука-инновации», исследовательский университет, тенденция коммерциализации, государственная научная политика.

Müasir universitetlərdə elmi-pedaqoji fəaliyyətin səmərəliliyini təmin edən yanaşma və prioritetləri araşdırmaqla, gələcək fəaliyyət üçün yeni strategiyaların işlənilməsi imkanlarını müəyyən etməklə, Azərbaycanın elm sahəsində dövlət siyasətinin yeni prioriteti çərçivəsində müasir çağırışlar və öndə olan məqsədlərin öyrənilməsi, həmçinin dünya təcrübəsi kontekstində ölkə universitet-

lərində elmi fəaliyyətlə bağlı problemlərin aşkar edilməsi və onların həll edilməsi istiqamətində təkliflərin irəli sürülməsi qarşımızda duran başlıca məqsədlərdəndir.

Hazırda universitetlərdə “təhsil-elm-innovasiya” triadası onların fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Odur ki, elmi fəaliyyətin formal mahiyyətindən və mücərrəd məzmunundan qurtulmasına, eləcə də ali məktəblərdə elmi fəaliyyətin idarə edilməsinə ənənəvi yanaşmanın dəyiş-

dirilməsinə ehtiyac yaranır.

Müasir dövrdə hər bir ölkənin iqtisadi inkişafı, vətəndaşlarının rifah halı, ilk növbədə, elmin və təhsilin inkişafı ilə bağlıdır. Bu baxımdan ali təhsil sistemində fəaliyyət göstərən professor-müəllim heyəti, universitet rəhbərliyi, tələbələr və müəllimlər qarşısında yeni vəzifələr durur. Cəmiyyətin çağırışlarına adekvat cavab olaraq mühüm vəzifələri yerinə yetirərkən bəşəriyyətin rifahını yaxşılaşdırmaq üçün universitetlər, ilk növbədə, öz elmi tədqiqatları ilə fərqlənməlidirlər.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, müvafiq dövlət siyasəti ali təhsil, elm və innovasiya sahəsində transformasiyaya çox güclü təsir göstərir. Qlobal dünya iqtisadiyyatının tərkib hissəsi olan nüfuzlu universitetlər elmi və bilik xidmətlərinin beynəlxalq bazarının ən mütərəqqi aparıcı istehsalçıları və oyunçularıdır. Bu kontekstdə dünya ölkələri hökumətlərinin nümayəndələri başa düşürlər ki, onların aparıcı universitetlərinin bəşəriyyətin elmi inkişafı prosesində ön sıralarda olması vacibdir. Bu, müasir mərhələdə ali məktəblərin elmi fəaliyyətinin prioritet vəzifələrindən biridir.

Universitetlər cəmiyyətin hüquqi və sosial-iqtisadi problemlərinin həllinə mühüm təsir göstərən biliklər istehsal edirlər. Ali təhsil müəssisəsinin qarşısında duran vəzifələrdən biri də innovativ layihələrin həyata keçirilməsi üçün şərait və mühitin yaradılmasıdır. Universitetlər biznes və elmi ixtiraların kəşfəməsi üçün ən münbit və münasib yer olmalıdır.

Müasir universitetlər həm elmi-tədqiqat, həm də tədris prosesini həyata keçirən tədqiqat müəssisələridir. Universitetlər ona yiyələnmək istəyənlərə elmi biliklər verən və elmi araşdırmaları davamlı olaraq davam etdirən, ümumbəşəri dəyərlər yaradan və aşıl原因 elmi mərkəz kimi fəaliyyət göstərir. Təcrübə ilə bağlı olmayan elmin, elm və praktika ilə bağlı olmayan təhsilin, təhsil və elmlə əlaqəsi olmayan biznesin səmərəsiz olduğu artıq cəmiyyətdə qəbul edilib. “Lider universitetlərin təşəkkül tapması: dünya təcrübəsi və rusiya perspektivi” kitabında analitik hesabatın müəllifləri yazırlar: “Universitetlər dövlət siyasətinin “alətləri” kimi sürətli “tutma” inkişafa, səfərbərlik rejimində sənayeləşməyə ehtiyacı olan ölkələrdə yaradılmışdır. Belə universitetlər əksər hallarda bilik, texnoloji

həllər, sosial və mədəni sferalara aid modellər və s. yeniliklər üçün pulsuz axtarış subyektləri deyil, onlar artıq yaradılmış texnologiya və həllərin ötürülməsini, ixtisaslı kadrların hazırlanmasını təmin etməlidirlər” [1, s.70]. Müasir universitet yüksək elmtutumlu texnologiyalar və innovasiyalar yaradır, sənaye ilə sıx əməkdaşlıq edir, biliklərə əsaslanan məhsulların istehsal-çısına çevrilir, əmək bazarı üçün yeni iş yerləri təklif edir, texnoparklar və startaplar vasitəsilə bazarda biznes subyekti kimi iştirak edir. Professor Z.F.Məmmədovun fikrincə, “...bilik bazarda aktiv əmtəyə çevrilib, ölkələr və regionlar arasında mübarizədə insan resursları, unikal sərəfətlərin daşıyıcıları müstəvisindədir. Nəticə etibarilə, təhsil təşkilatları “bilik seyf” modelindən “bilik və sərəfət təchizatçısı” modelinə keçərək iqtisadi prosesin fəal iştirakçılarına çevrilir və ölkənin rəqabət qabiliyyətini müəyyən edən bazarda daha nüfuzlu oyunçuya çevrilirlər” [2, s.704].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev təsdiq etdiyi Dövlət Proqramında təhsilin inkişafına geniş yer vermişdir. “Elm müasir cəmiyyət quruculuğunu təmin edən əsas amil kimi bu gün də Azərbaycanda dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir” [3]. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 iyul 2022-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”nda qeyd olunur ki, ölkəmizdə elmi-tədqiqat universitetlərinin yaradılması yaxın gələcək üçün təxirəsalınmaz vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur” [4].

Ali təhsil müəssisələrinin elmi fəaliyyətinin ümumi problemləri və aktual məsələləri

Respublikanın ali təhsil sistemində elmi tədqiqatların nəticələri, fərdi elmi məhsuldarlıq, onların ölçülməsi və stimullaşdırılması ilə bağlı dərin müzakirələr davam etdirilir. Hökumətin əlaqədar eşelonlarında universitetlərdə səmərəli elmi fəaliyyət mövzusu ən çox müzakirə olunan məsələlər sırasındadır. Elmi ictimaiyyət aşağıdakı suallara cavab axtarır:

1. *Universitetlərin elmi tədqiqatları cəmiyyətin və iqtisadiyyatın ehtiyaclarına cavab verirmi?*

2. *Güclü milli universitetlər (“milli Harvardlar”) olmadan güclü milli iqtisadiyyat qurmaq*

mümkündürmü?

3. *Universitet üçün həm tədqiqat, həm də tədris çox vacibdir. Bütün nüfuzlu tədqiqatçılar güclü pedaqoq ola bilməz və ya bütün güclü pedaqoqlar məhsuldar tədqiqatçılar deyil. Universitet bu iki göstərici arasında tarazlıq tapa bilərmi?*

4. *Nəşrlərin sayı artdıqca elmtutumlu əsərlərin sayı azalmağa meyillidir. “Elmi nəşrlərin inflyasiyası” səviyyəsinin elmi ictimaiyyətin akademik fəaliyyətinə mənfi təsiri nə dərəcədə güclüdür?*

5. *Dünyanın bir çox universitetlərində nüfuzlu olmayan yerli jurnallar vardır. Belə ki, hətta tədqiqat universitetləri də bir çox elmi sahələr üzrə jurnallar nəşr edir, lakin onların impakt faktor göstəricisi çox aşağıdır. Eyni zamanda jurnalların sayının və onların redaksiyalarına daxil olan məqalələrin sayının artması ekspert rəyi sistemində müəyyən gərginlik yaratmırmı?*

6. *Tədqiqatın dərc olunduğu jurnalın və ya tədqiqatçının təqdim etdiyi məqalənin elmi səviyyəsini qiymətləndirmək lazımdırmı və hansı meyarlarla?*

7. *Akademik etika qaydalarının həyata keçirilməsində elmi ictimaiyyət üçün hansı vasitələr daha məqbuldur?*

8. *Elmin mənimsənilməsində aparılan tədqiqatlardan səmərəli istifadənin imkanları və nəticələri haqqında anlayışın dəqiqləşdirilməsi və elmi fəaliyyətin idarə edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi tələb olunurmu?*

Universitet modelləri

Modellərin çoxluğuna baxmayaraq, müasir universitetdə dəyişiklikləri şərtləndirən əsas trendi onun “Universitet 1.0” modelindən “Universitet 3.0” modelinə keçididir.

Klassik universitet, adətən uzun illər ərzində toplanılmış universal liberal biliyi ötürməyə qadir olan tədris müəssisəsi kimi başa düşülür. XIX-XX əsrlərdə bu ideyanın formalaşması və institutlaşması ali məktəb modelləri şəklində meydana gəldi. Belə ki, bu məktəblərdə əhəmiyyətli tədqiqat işləri yox idi, ona görə də ziyalılara elitar və legitim üsulla təsir etmək imkanları az idi. Klassik universitetlərdə, demək olar ki, yeni biliklər istehsal olunmur, elmi tədqiqat aparılmır. Əsas məqsəd keçmişin biliyini qorumaq və ya kilsə doktrinalarını öyrətmək idi.

Tədqiqat universiteti, V. Humboldt tipli universitet (Berlin Universiteti onun ideyasına uyğun olaraq 1810-cu ildə Prussiya Elmlər Akademiyasının bazasında yaradılmışdır) elmi-nəzəri bilikləri dirçəltmək üçün tələbələrə bu biliyin necə kəşf edildiyini izah edir, anlayışları gənclərin şüurunda formalaşdırır və onları elmin əsas qanunlarına diqqət yetirməyə təşviq edir. O universitet ideyası elmin institusional inkişafına və alman xalqının mənəviyyatının inkişafına əsaslanırdı. V.Humboldt universitetin amalı haqqında düşünərək yazırdı: “Elm həmişə ön planda qalır, elmi müəssisələr öz məqsədlərinə o zaman nail ola bilərlər ki, onların hər biri mümkün qədər saf elmi ideyaya uyğun gəlsin” [5, s.21]. Beləliklə, həqiqəti elmi yolla axtarmaq lazımdır. Ona görə də universitetin mühüm vəzifələrindən biri elmi araşdırmaların aparılması olmalıdır. Biliyin ötürülməsi və həqiqətə çatmaq qabiliyyətinin formalaşması növbəti mərhələdə insanların mənəvi inkişafını təmin edir.

A.O.Karpov iddia edir: “Universitet 3.0” modeli üçün daha yüksək status xarakterikdir, burada üçüncü bir missiya yaranır – bilik və texnologiyanın kommersiyalaşdırılması. Belə bir universitet əqli mülkiyyət hüquqlarını idarə edir, sahibkarlıq ekosistemi, perspektivli texnoloji bazarlar formalaşdırır və global səviyyədə ölkənin iqtisadi üstünlüyünün yaradılması platformasına çevrilir” [6]. Professor Z.F.Məmmədov tədqiqatlarının birində yazır: “Beləliklə, Azərbaycanda 1.0 və 2.0 tipli universitetlər çoxdan formalaşmış, 3.0 tipli universitetlər isə formalaşma mərhələsindədir. Bu tip universitetlər yaradılmalıdır. Hesab edirik ki, dövlətimizin və hökumətimizin, eləcə də bəzi universitetlərimizin müəyyən addımları bu prosesi sürətləndirməlidir” [7, s.107].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin milli elmin inkişaf perspektivləri ilə bağlı mövqeyi tamamilə haqlıdır: “İqtisadiyyatımızın dayanıqlı inkişafı, biliyə əsaslanan cəmiyyətin formalaşdırılması və insan kapitalına sərmayə qoyuluşu bizim üçün yaxın gələcəkdə əsas strateji hədəflərdən biridir. Bütün bunlar yüksəkixtisaslı kadr potensialı, yeni elmi yanaşmalar, eləcə də çevik innovativ aktivlik tələb edir və Azərbaycan elmi qarşısında tamamilə yeni vəzifələr qoyur” [3].

Beləliklə, Azərbaycan universitetləri qarşı-

sında innovativ inkişafı bağlı vəzifələr qoyulmuşdur: “məsələn, sıçrayışlı tədqiqatlar aparmaqla akademik reputasiya yaratmaq, intellektual məhsullar istehsal etmək və universitetlərlə iqtisadiyyatın real sektoru arasında qarşılıqlı əlaqəni inkişaf etdirmək. “Universitet 3.0” modeli peşəkar kadrlar hazırlamağa və istedadlı insanlarla işləməyə imkan verəcək, həmçinin biznes ictimaiyyəti ilə səmərəli əlaqələri təmin edəcəkdir [7, s. 107].

Müasir universitetlərdə elmi fəaliyyətin idarə edilməsi sistemi

Müasir universitetin missiyası sürətli dəyişikliklər şəraitində necə yaşamaq və yaratmaqla bağlı suallara cavab tapmaq, pragmatik yanaşmaları müəyyən etmək, insan həyatının bütün sahələrində problemləri öyrənmək, cəmiyyətin təbəqələrinin sürətlə differensiallaşmasını izləmək və araşdırmaq, bu proseslərdə ali təhsil müəssisələrinə xüsusi yer tapmaqdır. Müasir universitetlərdə elmi fəaliyyətin idarə edilməsi sistemi aşağıdakı prioritet istiqamətləri əhatə edir:

- *elmi fəaliyyətin təşviqi sisteminin idarə edilməsi;*
- *tədqiqat layihələrinin idarə edilməsi;*
- *universitet ilə biznes və ya real sektor arasında əməkdaşlığın idarə edilməsi;*
- *tədqiqat mərkəzlərinin və institutların idarə edilməsi;*
- *real və virtual tədqiqat laboratoriyalarının idarə edilməsi;*
- *texnologiya transferinin idarə edilməsi;*
- *elmi jurnalların və nəşriyyat fəaliyyətinin idarə edilməsi;*
- *elmi fəaliyyətdə akademik etika prinsiplərinin təmin edilməsinin idarə edilməsi;*
- *elmi fəaliyyətin ölçülməsi və qiymətləndirilməsi (elmimetriya) sisteminin idarə edilməsi.*

Universitetlərdə biliklərin idarə edilməsinin məqsədi biliyin “innovasiyalara, yaradıcı və əsaslandırılmış qərarlar qəbul etməyə və problemsiz transformasiyaya xidmət etməsini təmin etmək, bununla da daha dəyərli təhsil məhsulları və xidmətləri yaratmaq, təşkilatın ümumi effektivliyini artırmaq, etimad və açıqlıq əsasında qurulmuş interaktiv təlim mühitini dəstəkləməkdir. Bu baxımdan biliklərin idarə edilməsi sisteminin qurulması təhsil təşkilatının korporativ mədəniyyəti

yətində əhəmiyyətli dəyişiklikləri nəzərdə tutmalıdır” [8].

Universitetdə professor-müəllim heyəti işə götürülərkən ilk göstərici elmi fəaliyyətdir. Müəllim təcrübəsi arzuolunandır, lakin mütləq deyil. İlk növbədə, alimin elmi tədqiqatlarının nəticələri nəzərə alınır. Alim universitetə qrantlar gətirir, məqalələr dərc etdirir, beynəlxalq və yerli mükafatlar alır, getdikcə daha çox yeni-yeni tələbələrini öz fəaliyyətinə cəlb edir və nəticədə universitetlərin reytinginə müsbət təsir göstərir. Son onilliklərdə cəmiyyətdə və iqtisadiyyatda baş verən dəyişikliklər (xüsusən postindustrial dövrdən informasiya erasına keçid) ali təhsil sisteminin funksiya və rolunun transformasiyasına öz töhfəsini vermişdir. Bu innovativ yeniliklər getdikcə daha çox tətbiq olunmağa başlandı və akademik sektorun artan rolu təkcə əmək bazarının insan resursları ilə təmin edilməsində deyil, həm də sənaye sektoru ilə birgə tədqiqatlar, konsaltinq və patentləşdirmə yolu ilə bilik və texnologiyanın ötürülməsində özünü göstərdi. Bu gün universitet sisteminə tədqiqatın dəyərinə önəm verən bonus mexanizmindən istifadə edilir. Bir çox universitetlərdə professor-müəllim heyətinin əməkhaqqının bir hissəsi müxtəlif meyarlara və ölçüləbilən nailiyyətlərə (məsələn, tədqiqat məhsulu) əsasən müəyyən edilir.

Azərbaycanda elmi nəşrlərin qiymətləndirilməsi sistemi və gənc alimlərin hazırlanması üçün müvafiq meyarlar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası (AAK) tərəfindən müəyyən edilir. Ali Attestasiya Komissiyası, Elmlər Akademiyası, Elm və Təhsil Nazirliyi qanunçuluq, obyektivlik prinsiplərini, habelə şəffaflıq və peşə etikasını normalarını rəhbər tutaraq, ali məktəblər və aidiyyəti təşkilatlarla sıx əməkdaşlıq edərək, fəal şəkildə yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasında iştirak edirlər və bu sahədə dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi üçün səmərəli tədbirlər görürlər.

Müasir dövrdə elmi fəaliyyətin qiymətləndirilməsi və idarə olunması proseslərini həyata keçirən inzibatçılar, əsasən, elmi jurnallarda dərc olunan nəşrlərin və istinadların sayından istifadə edirlər. Fikrimizcə, professor-müəllim heyətinin və elmi işçilərin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi ekspertizaların nəticələrinə əsaslanmalı, elmi

nəticələr isə ictimai müzakirələrdən keçdikdən sonra reallaşdırılmalıdırlar. Elmi jurnallardakı nəşrlərin və istinadların sayı ilə hesablanan elmiometrik göstəricilər yalnız məlumat-köməkçi rolunu oynaya bilər. Məsələn, 1995-ci ildə professor Ed Luce çox az məqalə dərc etdirməsinə və h-indeksinin aşağı olmasına baxmayaraq, fiziologiya və tibb üzrə Nobel mükafatına layiq görüldü.

Azərbaycanda “Tədqiqat universiteti” statusu

Tədqiqat universiteti tədris prosesinin elmi fəaliyyətlə real integrasiyası əsasında eyni səmərəliliklə elmi və tədris fəaliyyətini həyata keçirən, qabaqcıl elmi tədqiqatların aparılmasını təmin edən, yüksəkkeyfiyyətli elmi-pedaqoji mühitə və yüksək elmi-pedaqoji kadr potensialına malik olan ali təhsil müəssisəsi və ya elmi təhsil mərkəzidir. Nəzərdə tutulur ki, tədqiqat universitetləri fundamental və tətbiqi elmi tədqiqatlar aparmaqla yanaşı, yüksək texnologiyalı elmtutumlu sahələri rəqabətqabiliyyətli kadrlarla, elmi informasiya ilə təmin etməli, dövlətin inkişaf strategiyalarının və proqramlarının işlənilməsində fəal iştirak etməlidirlər. Liverpool Universitetinin ali təhsilin idarə edilməsi üzrə professoru Con Taylor uğurlu tədqiqat universitetlərinin aşağıdakı açar xüsusiyyətlərini fərqləndirir: fundamental və tətbiqi tədqiqatların mövcudluğu; bir çox elmyönümlü tədbirlərin çoxluğu; akademik fənlərin genişliyi; magistr proqramlarının yüksək nisbəti; tədqiqatların yüksək səviyyəli gəlirliliyi; beynəlxalq əməkdaşlıq proqramlarının yetərli olması [9]. ABŞ-da Tədqiqat universitetinin meyarlarına universitetin aldığı müəyyən miqdarda qrantlar, bakalavr hazırlığı proqramlarının mövcudluğu, elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinə federal maliyyə dəstəyi səviyyəsi baxımından aparıcı universitetlər siyahısına daxil edilməsi aid edilir [10].

“Elm haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il 14 iyun tarixli, 271-VQ nömrəli Qanununun qəbulu ilə “Tədqiqat universiteti” anlayışı Azərbaycanın milli qanunvericiliyinə daxil edilmişdir. Bu statusu qazanan universitetlər üçün dövlətdən əlavə maliyyə dəstəyi alması planlaşdırılır. Azərbaycanda “Tədqiqat universiteti” statusu aşağıdakı tələblərə cavab verən ali təhsil müəssisələrinə verilir [11]:

– *müvafiq infrastrukturun, elektron kitabxananın, müasir maddi-texniki bazanın, fundamental, tətbiqi və eksperimental elmi-tədqiqatların aparılması və elmi avadanlıqdan istifadə üçün kollektiv (digər universitetlərlə birgə) mərkəzin mövcudluğu;*

– *son təqvim ili ərzində respublikada, eləcə də beynəlxalq elmiometrik məlumat bazalarına (Web of Science, SCOPUS) daxil olan jurnallarda ali təhsil müəssisəsinin əməkdaşları tərəfindən dərc edilmiş məqalələrin sayının azı on faiz olması;*

– *doktorantura səviyyəsində kadr hazırlığının hər bir ixtisası üzrə doktorluq dissertasiyalarına rəhbərlik edə biləcək ən azı beş professor və ya dosentin olması;*

– *dissertasiya şuralarının (ən azı bir şuranın) fəaliyyət göstərməsi;*

– *magistratura səviyyəsində ixtisaslaşmanın beynəlxalq akkreditasiyası;*

– *ali təhsil müəssisələri tərəfindən antiplagiat sisteminin istifadəsi;*

– *yerli və beynəlxalq donorlardan son beş il ərzində elm sahəsində ən azı 20 qrant alınması.*

Müasir dövrdə milli iqtisadiyyatın inkişafında elmin rolunun kəskin artırılması zərurətini nəzərə alsaq, bu sahəyə investisiyaların artırılmasına böyük ehtiyacın olduğu özünü büruzə verir. Təcrübə göstərir ki, təkcə dövlət maliyyəsi ilə istifadə etməklə bu problemi həll etmək çox çətindir. Bu baxımdan elmə investisiya qoyuluşunda özəl biznes strukturlarının və vençur kapitalının geniş iştirakının stimullaşdırılması mexanizminin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün zəruri şəraitin yaradılması məqsədəuyğundur.

Universitetlərin yeni missiyası: kommersiyalaşma trendi

Elmin təşkilati formalarının transformasiyasını əks etdirən “akademik kapitalizm” anlayışı 1990-cı illərdə elmin sosiologiyası və iqtisadiyyatı sahəsində tədqiqatlara daxil olmuşdur. ABŞ-da universitetlərin sahibkarlıq fəaliyyəti “akademik kapitalizm” adlanmışdır ki, onun da əsas məqsədi elmi-tədqiqatları və patentləri mənfəət əldə etmək üçün mallara çevirməkdir [12, s.30]. Analitik hesabat müəllifləri xüsusilə qeyd edirlər: “Universitet 3.0”da elmi fəaliyyətin yeni təşkilində əsas meyillər aşağıdakılardır:

– *yüksək statuslu universitetlərlə və yüksək texnologiyalara malik şirkətlərlə əməkdaşlıq lehinə müstəqil fundamental tədqiqatların həcmnin azaldılması;*

– *biznes fəaliyyəti məqsədli tədqiqatlar;*

– *elmi-tədqiqat, təcrübə-konstruktor işlərinin (ETTK), yaradılan biliklərin, tədqiqat nəticələrinin kommersiyalaşdırılması;*

– *ETTK şöbəsinin təşkilatın mənfəətinə diqqətin artırılması;*

– *elmi fəaliyyətin universitet və biznes korporasiyasının strategiyası ilə sinxronlaşdırılması;*

– *elmi tədqiqatın fənlərarası tətbiqi, açıq xarakterli;*

– *beynəlxalq elmi əməkdaşlıqların sayının artması;*

– *nou-haunun praktiki tətbiqi;*

– *tədqiqat işlərinin aparılması üçün alternativ maliyyə mənbələrinin aktiv axtarışı, üçüncü tərəflərin resurslarının cəlb edilməsi;*

– *xarici müştərilərə və bazarlara xidmət;*

– *universitetin innovativ fəaliyyətinin tərkib hissəsi kimi elmi-tədqiqat işlərinin inkişafı;*

– *tələbə sahibkarlığının dəstəklənməsi üçün infrastrukturun inkişafı; tələbə texnoloji sahibkarlığı üçün universitet studiyalarının, biznes inkubatorların, sahibkarlığa dəstək mərkəzlərinin yaradılması, startaplar şəklində diplom işlərinin yerinə yetirilməsi;*

– *öz texnoloji şirkətini quran texnostarter-innovator tələbələrin və ya müəllimlərin sayında əhəmiyyətli artım;*

– *universitetlərin öz şirkətlərinin yaradılması (spin-outlar);*

– *iqtisadiyyatın real sektorunda təşkilatlara xidmət göstərmək məqsədi ilə universitetlərin bazasında mühəndis mərkəzlərinin yaradılması [13].*

Bununla belə universitetlərin sahibkarlıq fəaliyyətinə və kommersiyalaşdırılmasına həvəs göstərməsi, eləcə də onların patent formasındakı inkişafı bu universitetlərin cəmiyyətə xidmət etmək kimi humanist ideyasının məhsuldarlığı (qeyri-məhsuldarlığı) ilə bağlı müzakirələri intensivləşdirib. Azərbaycan universitetlərinin üçüncü missiyası ilkin mərhələdədir və getdikcə özünəməxsus xüsusiyyətlər qazanır. Professor Z.F.Məmmədovun fikrincə, “Azərbaycan üçün “Universitet 3.0” təkamülü ciddi sosial və iqtisadi problemdir, çünki bu tipli universitetlər

iqtisadi islahatların aktiv aktorları olaraq bu gün cəmiyyətin modernləşdirilməsində və onun bilik iqtisadiyyatına transformasiya olunmasında fəal rol oynamalıdırlar” [7, s.108].

Milli Məclisin Elm və Təhsil Komitəsi tərəfindən hazırlanaraq 2023-cü ilin yaz sessiyasının müzakirəsinə təqdim edilən “Ali təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun layihəsinin “Ali təhsil müəssisələrində elmi-tədqiqat və innovasiyalar” adlı VII fəslində haqlı olaraq qeyd edilir (40.4-cü bənd): “İnnovasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi və innovasiyaların inkişafına və elmi, bədii tədqiqatların nəticələrinin kommersiyalaşdırılmasına infrastruktur dəstəyinin təmin edilməsi məqsədi ilə ali təhsil müəssisələrinin tərkibində innovasiya mərkəzləri, texnologiyaların transferi mərkəzləri, biznes və texnoloji inkubatorlar, elmi-texnoloji parklar və digər struktur bölmələri yaradıla bilər. Magistratura və doktorantura təhsil proqramlarının müvafiq hissəsi bu struktur bölmələrində həyata keçirilə bilər”. Təhsil sahəsində çalışan mütəxəssis və ekspertlərin iştirakı ilə hazırlanan və yaxın gələcəkdə qəbul olunacaq və onun icrası bütün səviyyələrdə təmin ediləcək bu Qanun ali təhsil sistemində mövcud olan boşluqların böyük hissəsini aradan qaldıracaq, onların beynəlxalq reytingini yüksəldəcək, ölkəmizin qabaqcıl təhsil müəssisələrinin tədqiqat universitetləri statusu qazanılması üçün hüquqi baza və əlverişli şərait yaradacaq. Başqa sözlə, universitetlərin qarşısında sıçrayışlı tədqiqatlar vasitəsilə akademik reputasiya yaratmaq, intellektual məhsullar hasil etmək və universitetlərin iqtisadiyyatın real sektoru ilə qarşılıqlı əlaqəsini gücləndirmək kimi innovativ inkişafı ilə bağlı vəzifələr qoyulmuşdur [14]. Beləliklə, müasir universitet elmtutumlu texnologiyalar və innovasiyalar yaradır, sənaye ilə sıx əlaqədə olur, biliklərə əsaslanan məhsulların istehsalçısına çevrilir, əmək bazarı üçün yeni iş yerləri təklif edir, texnoparklar və startaplar vasitəsilə real bazarda biznes subyekti kimi iştirak edir.

Ali təhsil sisteminin elmi fəaliyyətində mövcud problemlərin müzakirəsi

Şübhə etmirik ki, 2030-cu ilədək Azərbaycan iqtisadi cəhətdən daha da inkişaf etmiş və rəqəbatqabiliyyətli ölkəyə çevriləcəkdir. Bunu

“Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafın Milli Prioritetləri” Konsepsiyasında nəzərdə tutulan müddəalar və onların son illərdə ardıcılıqla, uğurla reallaşdırılması sübut edir. Fikrimizcə, bu məqsədlərə nail olmaq üçün ölkəmizdə milli elmi-innovativ universitetlər şəbəkəsinin yara-dılması, yeni bilik və texnologiyaların istifadə-sini, inkişafı və yayılmasını təmin etmək mə-sələsi ön plana çıxmalıdır.

Universitetlərin elmi fəaliyyətin inkişafına sadıqlığını, milli iqtisadiyyatların və bütövlükdə dünyanın innovativ inkişafı üçün universitet el-minin rolunun vacibliyini dərk edərək, univer-sitetlərin elmi fəaliyyətində problemlərin hələ də mövcud olduğunu iddia etmək olar. Univer-sitetlərdə elmi fəaliyyətin daha da güclən-dirilməsi məqsədi ilə bir sıra problemlərin həllini və aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini təklif edirik:

1. İctimai-siyasi elmlər sahəsində aparılan elmi-tədqiqat işlərinin keyfiyyət göstəricilərinin yüksəldilməsi məsələsi universitetlərin qarşı-sında mühüm vəzifə kimi qoyulmuşdur. Lakin büdcə mexanizmlərindən istifadəyə fərqli yanaş-malar hələ ki, bu prosesin düzgün qurulmasına imkan vermir.

2. Elmi tədqiqatların nəticələri hələ də tədris prosesinə zəif integrasiya olunur.

3. Universitetlərdə elmi-pedaqoji kadr poten-sialı və hazırlığı müasir tələblərə tam cavab ver-mir.

4. Azərbaycanın əksər universitetlərində müəllimlik missiyası üstünlük təşkil edir. Ali təhsil müəssisələrində vəzifələrin strukturu dəyişməz olaraq qalır, yəni “fəlsəfə doktoru” elmi dərəcəsi olmayan müəllimlər pensiya yaşı-nadək böyük müəllim kimi çalışır və bu dərəcə ilə pensiyaya çıxırlar.

5. Akademik bazarın fəaliyyət göstərməsi rəqabət təzyiqini azaltmağa kömək edir.

6. Beynəlxalq elmi məlumat bazalarında qeydiyyatdan keçmiş dünya elmi jurnallarının təxminən yarısı Amerika nəşrləridir. İkinci yerdə Böyük Britaniya (711 min nəşr), üçüncü yerdə Yaponiya (686 min nəşr), dördüncü yerdə Almaniya (632 min nəşr) qərarlaşıb. Yuxarıdakı rəqəmlərdən də göründüyü kimi, bu iyerarxiyada birinci yeri Amerika və Britaniya nəşrləri tutur.

Məlumdur ki, onlar öz alimlərinin nəşrlərini ilk növbədə yerləşdirirlər.

7. Müəyyən şəraitdə ingilis dilinin üstünlüyü milli alimlərin yüksək h-indeksinin sahibi olmasında bir maneəyə çevrilir.

8. Əgər Qərbi Avropanın əksər ölkələrində elmi tədqiqatlar, ilk növbədə fundamental təd-qiqatlar tarixən ali məktəblərdə cəmləşibse, Azərbaycanda uzun müddətdir ki, bu sahədə Milli Elmlər Akademiyasının sahə institutları və digər bölmələri fəaliyyət göstərir.

9. Elmi-tədqiqatların kommersiyalaşdırılması göstəricilərinin universitetlərin fəaliyyətinin səmərəliliyinin ümumi qiymətləndirilməsinə daxil edilməli, elmi fəaliyyətin, xüsusilə yüksək elmi məhsuldarlığın beynəlxalq miqyasda tanın-mış elmi jurnallarda məqalələrlə ifadə olunan elmiometrik qiymətləndirilməsinin məsuliyyətli və balanslaşdırılmış sistemə nail olunmalıdır.

10. “Fəlsəfə doktoru” hazırlığı proqramında “elmi tədqiqatların kommersiyalaşdırılması” kimi bir fənnin tədrisi vacibdir, çünki elmi tədqiqatların nəticələrinin kommersiyalaşdırıl-ması prosesini bilmədən yüksəkkeyfiyyətli dis-sertasiya işi hazırlamaq demək olar ki, mümkün deyil.

11. İctimai elmlərin tədrisində mühüm də-yişikliklər edilməlidir. Professorlar yorucu, mo-noton mühazirə kursları əvəzinə tələbələr üçün onları cəlb edən və gələcək tədqiqatlar üçün stimül yaradan tədqiqat fəaliyyəti həyata keçirə bilirlər. Bundan əlavə, mücərrəd nəzəri bilik və tələblər sıırmaq əvəzinə, tələbələrə izahat prosesində onlara həyatda faydalı ola biləcək nəzəri və praktiki bilikləri ötürmək lazımdır.

12. Azərbaycanda nəşr olunan və xarici öl-kələrdə maraq doğuracaq elmi əsərlərin xarici dillərə tərcümə olunması vacibdir.

13. Ali təhsil müəssisələrində təhsilin key-fiyyətinin yüksəldilməsi məqsədi ilə əmək ba-zarının dəyişən tələblərinə uyğun tədris planları və proqramlarının davamlı olaraq təkmilləşdiril-məsi önəmlidir.

14. Ali məktəblərdə elmin innovativ inkişafı istiqamətləri üzrə elmi-məsləhət mərkəzləri ol-malıdır.

15. Elmi ünsiyyət prosesində arzuolunmaz komponentlərə diqqət yetirməmək mümkün de-

yil. Əksəriyyətinin elmi dəyəri az olan və ya heç olmayan konfransların təşkili, akademik etikadan asılı olmayaraq nəyin bahasına olursa-olsun məqalələrin, nəşrlərin kütləvi şəkildə yazılması elmi fəaliyyətin inkişafında çəşqinlik yaradır.

Nəticə. Müasir universitet elmtutumlu texnologiyalar və innovasiyalar yaradır, sənaye ilə sıx əlaqədə olur, biliyə əsaslanan məhsulların istehsalçısına çevrilir, əmək bazarı üçün yeni iş yerləri təklif edir və faktiki olaraq texnoloji parklar və startaplar vasitəsilə bazarda biznes subyekti kimi iştirak edir. “Bilik triadası” konsepsiyası universitetlərin ənənəvi “baza” funksiyaları – tədris, elmi tədqiqatlar və sosial fəaliyyətlər arasındakı əlaqələri ehtiva edir. Bu model çərçivəsində təhsil proqramları və tədqiqat layihələri vasitəsilə universitetlər biliklər yaradır və geniş ictimaiyyətlə qurduğu çoxşaxəli qarşılıqlı əlaqələr yeni məhsulların, proseslərin və xidmətlərin ərsəyə gəlməsinə və tətbiqinə kömək edir.

Azərbaycanın əsas məqsədi 2030-cu ilədək iqtisadi, siyasi və sosial cəhətdən inkişaf etmiş, dünya birliyi səviyyəsində rəqabətqabiliyyətli ölkəyə çevrilməkdir. Qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün digər prioritet vəzifələrin həlli ilə yanaşı, güclü elmi-tədqiqat fəaliyyəti ilə yüksək bilik və bacarıqlara malik insan kapitalının formalaşdırılması hesabına beynəlxalq səviyyədə ali təhsil müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin yüksəkkeyfiyyətli göstəricilərini təmin etmək lazımdır. Bu, Azərbaycanda yeni bilik və texnologiyaların inkişafını, istifadəsini və yayılmasını təmin edən milli elmi-innovativ universitetlərin formalaşdırılmasını tələb edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Ефимова В.С. Становление университетов-лидеров: мировая практика и российская перспектива (аналитический доклад). Красноярск, Сибирский Федеральный Университетт, 2018, 112 с.
2. Mamedov Z.F., Mirzayev M.R. Reforming university finance: Emerging trends, challenges and prospects // 55th International scientific conference on economic and social development (Baku, June 18-19, 2020), Varazdin: Varazdin Development and Entrepreneurship Agency, 2020, pp.699-705.

3. Участникам Первого съезда азербайджанских ученых. Президент Азербайджанской Республики: офиц. сайт, 2014.

<https://president.az/ru/articles/view/13740/-print> (дата обращения: 20.04.2023).

4. Об утверждении стратегии социально-экономического развития Азербайджанской Республики на 2022–2026 годы: распоряжение Президента Азербайджанской Республики от 22 июля 2022 г. Президент Азербайджанской Республики: офиц. сайт.

<https://president.az/ru/articles/view/56723> (дата обращения: 20.04.2023).

5. Куприянов В.А. Университет и эффективность науки: к вопросу о сущности оценки эффективности науки. Мысль: Журнал “Петербургского Философского Общества”, 2015, №19, с.19-32.

6. Карпов А.О. Открытые инновации и высшее образование. Высшее образование в России, 2013, №3, с.37-44.

7. Mamedov Z.F., Bayramova Kh. University development strategies: Commercialization and responses to new challenges. 60th International scientific conference on economic and social development – XX International social congress (ISC 2020), (Moscow, October 20-21, 2020), Varazdin: Varazdin Development and Entrepreneurship Agency, 2020, pp.100-108.

8. Лунев А.П., Томашевская Ю.Н., Кошкарлов А.В. Управление знаниями в системе высшего образования: теория и практика. Журнал “Управленческие науки”, 2022, Т.12, №2. с.86-97.

<https://doi.org/10.26794/2304-022X-2022-12-2-86-97>

9. Taylor J. Managing the unmanageable: The management of research in research-intensive universities. Higher Education Management and Policy, 2006, Vol.18, No.2, pp.1-25.

<https://doi.org/10.1787/hemp-v18-art8-en>

10. Прохоров А.В. Модели университета в условиях глобализации. Известия высших учебных заведений. Поволжский регион, Гуманитарные науки, 2013, №3, с.56-66.

11. Требования для предоставления ВУЗам статуса «Исследовательский университет». утв. Решением Кабинета Министров Азербайджана от 29 декабря 2017 г., №610, (На азерб.).

12. Дремова О.В., Щеглова И.А. Третья миссия университетов в России: тренд на (не) коммерциализацию? Университетское управление: практика и анализ, 2022, Т.26, №2. с.27-37.

<https://doi.org/10.15826/umpa.2022.02.010>

13. Тенденции развития высшего образования в мире и в России: аналитический доклад – дайджест. Москва, Российский Экономический Университет имени Г.В.Плеханова, 2021, 199 с.

14. Аташов Б.Х., Мамедов З.Ф. Научная деятельность в современных университетах. Кооперация, 2023, №2, с.5-15, (На азерб.).

B.Atashov

New priorities of the state policy on the development of scientific activity in Azerbaijani universities

Abstract

The article aims to study modern challenges and future goals within the framework of the new priority of Azerbaijan's state policy in the field of science, as well as to identify problems related to scientific activity in the country's universities in the context of world experience and put forward proposals for their solution. The article also reflects recommendations and proposals for increasing the efficiency of teaching, scientific research and innovations in higher education in

accordance with the requirements of the modern era and adequate to the development characteristics of the national economy, as well as the ideas put forward in the scientific works of economists dedicated to the problems of institutional development of Azerbaijan's state policy in the field of science.

Б.Аташов

Новые приоритеты государственной политики по развитию научной деятельности в вузах Азербайджана

Аннотация

Основная цель статьи – изучить современные вызовы и будущие цели в рамках нового приоритета государственной политики Азербайджана в сфере науки, а также выявить проблемы, связанные с научной деятельностью в вузах страны в контексте мирового опыта и выдвинуть предложения по их решению. В статье также отражены рекомендации и предложения по повышению эффективности преподавания, научных исследований и инноваций в сфере высшего образования в соответствии с требованиями современной эпохи и адекватные особенностям развития национальной экономики, а также идеи, выдвинутые в научных трудах экономистов, посвященных проблемам институционального развития государственной политики в сфере науки в Азербайджане.